

کارکردها و پیامدهای جهاد تبیین در بین‌المللی شدن الگوی مقاومت از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای

محمد ملک‌زاده*

تأیید: ۱۴۰۲/۴/۷

دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۲۳

چکیده

با گسترش عرصه‌های استبداد و استعمار در نظام بین‌الملل، جهانی‌شدن الگوی مقاومت، یکی از ضرورت‌های عصر ما به شمار می‌رود. هدف اصلی این مقاله، توصیف و تبیین تأثیرات ناشی از جهاد تبیین در گسترش هنجارهای مقاومت در عرصه بین‌المللی است تا از این رهگذر، کارکردها و پیامدهای جهانی این مسأله به ویژه در گستره جهان اسلام تحلیل شود. پژوهش حاضر این سؤال را مورد بررسی قرار می‌دهد که جهاد تبیین چه نقشی در فرامرز شدن الگوی مقاومت و گسترش آن در عرصه بین‌الملل خواهد داشت و کارکردها و پیامدهای جهانی آن از منظر آیه‌الله خامنه‌ای چیست؟ در پاسخ، فرضیه نوشتار حاضر این است که به دلیل عقلانی و فطری بودن هنجارهای مقاومت اسلامی، جهاد تبیین می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در تثبیت و گسترش این هنجارها به عنوان یک الگوی جهانی داشته باشد؛ این امر، تحولات مثبت بین‌المللی در مسیر تضعیف ظلم و استبداد را در سطح بین‌الملل در پی خواهد داشت. این فرضیه در تحقیق حاضر با روش توصیفی - تحلیلی مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی

آیه‌الله خامنه‌ای، الگوی مقاومت، جهاد تبیین، جهان اسلام

* دانش‌آموخته حوزه علمیه و عضو هیأت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی:

malekzadeh1350@gmail.com

مقدمه

«تبیین» موضوعی است که خداوند ابتدا خود به انجام آن در قرآن کریم مبادرت نموده و سپس پیامبر اسلام را مأمور به انجام آن برای مردم قرار داده است. خداوند در خطابی به پیامبر اکرم ﷺ هدف از نزول قرآن کریم را تبیین حقایق الهی توسط رسول خود دانسته و می‌فرماید:

«وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (نحل (۱۶): ۴۴)؛ و ما ذکر را به سوی تو فرو فرستادیم، به جهت آن‌که برای مردم روشن کنی و بیان کنی آنچه را که به سوی آنان فرو فرستاده شده است.

در آیه دیگر، خداوند بر تبیین اوامر الهی توسط پیامبر اسلام ﷺ - با وجود تمام مشکلات و سختی‌هایی که ممکن است مشرکین در این راه ایجاد نمایند - امر نموده و پیامبرش را به استقامت در برابر مشرکان فراخوانده است:

«فَأَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ» (حجر (۱۵): ۹۵-۹۴)؛ به آن‌چه به تو امر شده است، جهراً و علناً اعلان کن و از مشرکان اعراض کن؛ ما تو را از شر استهزاء کنندگان کفایت خواهیم نمود.

از آن‌جاکه در خطاب‌ها و اوامر الهی، غالباً رسول اکرم ﷺ به عنوان آئینه‌ای از جمیع امت و بلکه جمیع مردم جهان در نظر گرفته شده (طباطبایی، ۱۳۸۳، ج ۱۲، ص ۳۷۷-۳۷۹ و مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص ۳۸۲)، بنابراین، خطاب خداوند شامل همه مردم می‌شود و همگان در حد آگاهی و توانمندی خود مأمور به پیروی از اوامر الهی - از جمله امر به استقامت در برابر ظالمان - و تبیین آن برای دیگران می‌باشند.

نظام سلطه در عصر حاضر، کم‌وبیش تمام عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بشر را متأثر ساخته و ظلم و بی‌عدالتی را در گستره جهانی فراگیر نموده است. از این‌رو، الگوی مقاومت در شرایط کنونی حاکم بر نظام بین‌الملل، یکی از ضرورت‌های عصر ما به شمار می‌رود. بی‌شک مقاومت در طول تاریخ، نقش مؤثری در مبارزه با ظلم و

اجرای عدالت داشته است. با این حال، تبیین دقیق تأثیرات مقاومت جمعی در کاهش ظلم و استبداد جهانی مورد غفلت واقع شده است. پرسشی که این مقاله در پی پاسخ به آن است، عبارت است از چیرستی تأثیرات ناشی از جهاد تبیین در گسترش هنجارهای مقاومت در عرصه بین‌الملل. بر پایه استنادات ارائه شده، جهاد تبیین نقش مؤثری در بیداری ملت‌ها و افزایش بازدارندگی از طریق جهانی شدن هنجارهای مقاومت (ظلم‌ستیزی، عدم اعتماد به دشمن، تکیه بر قدرت داخلی و...) خواهد داشت. بنابراین، هدف اصلی این مقاله، توصیف و تبیین تأثیرات ناشی از جهاد تبیین در گسترش هنجارهای مقاومت در عرصه بین‌المللی است تا از این رهگذر، کارکردهای تبیین هنجارهای مقاومت و پیامدهای جهانی گسترش این پدیده در روابط بین‌الملل از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای تحلیل شود. بر این اساس، محدوده مطالعاتی این مقاله، به طور خاص، بررسی کارکردها و پیامدهای جهاد تبیین در جهانی شدن هنجارهای مقاومت می‌باشد؛ در مراحل بعدی این پژوهش لازم است ابزارها و راه‌کارهای جهاد تبیین برای جهانی شدن هنجارهای مقاومت نیز مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد که فعلاً موضوع نوشتار حاضر نمی‌باشد؛ این امر تحقیقات مفصل دیگری را می‌طلبد که خارج از چارچوب تحقیق حاضر است.

تبیین مفاهیم

به رغم فراوانی در کاربرد اصطلاحات این تحقیق، اختلاف نظرها پیرامون ماهیت و ابعاد برخی از آن‌ها هم‌چنان وجود دارد؛ از این رو، در ابتدا به تبیین مفاهیم برخی از اصطلاحات این مقاله می‌پردازیم.

جهاد تبیین

جهاد از ریشه جهد به معنای مشقت، تلاش و به نهایت چیزی رسیدن (ابن اثیر، بی تا، ص ۷۶۴) واژه‌ای است که همواره با سختی و مقاومت همراه است.

«تبیین» از ماده «بین» به معنای فاصله میان دو چیز، در لغت به معنای هویداشدن، بیان کردن، آشکارساختن، توضیح و تفسیرکردن به کار رفته است (زبیدی، بی تا، ج ۳۴، ص ۲۹۷).

در قرآن کریم، واژه «تبیین» گاه به معنای «جدایی» و گاه به معنای «ظهور و آشکارشدن» استعمال شده است، اما در بسیاری از آیات قرآن به معنای ظهور و انکشاف و وضوح آمده است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۲۱۳). در تحقیقات علمی تبیین یکی از اهداف چندگانه تحقیق تجربی به شمار می‌آید (Babbie, 2007, p.5-13).

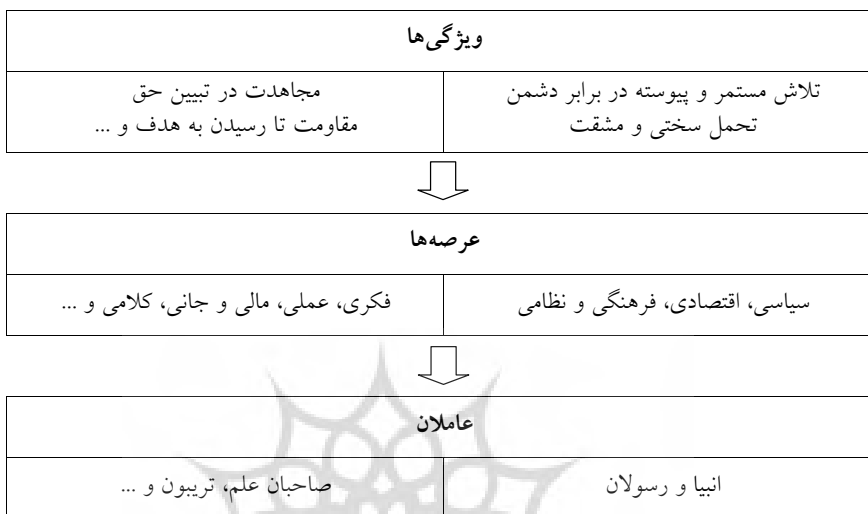
قرارگرفتن واژه جهاد در کنار «تبیین» نیز نشان از لزوم مجاهدت، استقامت و پایداری در تبیین می‌باشد؛ یعنی تبیینی که همراه با مجاهدت و تلاش بسیار است. آیه‌الله خامنه‌ای در ذکر دلیل قرارگرفتن دو واژه «جهاد» و «تبیین» در کنار یکدیگر می‌فرماید:

آن‌چه وظیفه همه ملت اسلام و همه امت اسلام است، مبارزه برای روشن‌گری است؛ ... هم علما مسؤولند، هم روشن‌فکران مسؤولند، هم تحصیل‌کرده‌ها مسؤولند، هم همه کسانی که منبری دارند، تربیونی دارند، مسؤولند که روشن‌گری کنند و حقایق دنیای اسلام را برای مردمی که نمی‌دانند بیان کنند؛ این روشن‌گری جهاد است. جهاد فقط شمشیرگرفتن و جنگ‌کردن در میدان قتال نیست؛ جهاد شامل جهاد فکری، جهاد عملی، جهاد تبیینی و تبلیغی و جهاد مالی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۲/۲۹).

ایشان در جایی دیگر در تعریف جهاد تبیین، آن را تلاش کلامی برای خنثی‌کردن و سوسه‌های دشمن توصیف می‌کند:

جهاد یعنی تلاش در مقابله با دشمن، هر تلاشی جهاد نیست. خیلی‌ها تلاش می‌کنند، تلاش‌های علمی زیادی می‌کنند، تلاش‌های اقتصادی می‌کنند که خوب و به‌جا است، اما جهاد نیست. جهاد یعنی تلاشی که هدف‌گیری در مقابل دشمن در آن وجود داشته باشد، این جهاد است. در اصطلاح اسلامی و منطق اسلامی، جهاد این [کاری] است که در مقابل دشمن انجام می‌گیرد. شما [اگر] کار اقتصادی بکنید برای مقابله با دشمن، می‌شود جهاد، کار علمی و تحقیقی بکنید برای مقابله با دشمن، می‌شود جهاد، حرف بزنید، تبیین کنید برای خنثی‌کردن و سوسه دشمن، می‌شود جهاد؛ این‌ها همه جهاد است (خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۱۱/۳).

بر این اساس، برای جهاد تبیین از منظر آیه‌الله خامنه‌ای می‌توان ویژگی‌ها، عرصه‌ها و عاملانی تعریف نمود که در (شکل ۱) نشان داده شده است.

شکل ۱- ماهیت جهاد تبیین

پارادایم

پارادایم (Paradigm) به مجموعه‌ای از مفروضات، ارزش‌ها، باورها و نگرش‌های فکری و فرهنگی حاکم بر یک جامعه اطلاق می‌شود که در نهایت خود را به شکل قوانین، نظریه‌ها، ابزارها و کاربردها نشان می‌دهند (فراست‌خواه، ۱۳۹۵، ص ۲۶). به دلیل عقلانی و فطری بودن هنجارهای مقاومت اسلامی، این موضوع دارای ظرفیت تبدیل شدن به یک ارزش جهانی و باور عمومی به ویژه در جهان اسلام را دارا می‌باشد. از این رو، مقاومت را می‌توان به عنوان یک الگوی جهانی مورد مطالعه قرار داده و جهاد تبیین نیز می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در تثبیت و گسترش هنجارهای مقاومت داشته باشد.

مقاومت

مقاومت از ریشه «ق-وم» در کتب لغت به معانی مختلفی؛ مانند اعتدال، ثبات و مداومت، صبر و تحمل، پایداری و ایستادگی کردن تعریف شده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲، ص ۴۹۸؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶، ص ۱۴۸ و دهخدا، ۱۳۴۱، ج ۱۴، ص ۲۱۳۰۲).

مقاومت هم‌چنین در اصطلاح قرآنی به معنای پایداری در دین و ایستادگی در مسیر حق می‌باشد (ابن عاشور، ۱۴۲۰ق، ج ۱۱، ص ۲۸۲ و ابن عربی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۱۸).

پیشینه

به لحاظ پیشینه کاربرد اصطلاح جهاد تبیین، آن را می‌توان از ابداعات خاص حضرت آیه‌الله خامنه‌ای دانست. این واژه برای نخستین بار توسط ایشان جهت تبیین حقایق دین و نظام جمهوری اسلامی ایران مطرح و از آن پس بارها به عنوان «یک فریضه قطعی و فوری» برای مقابله با جنگ بی‌امانی که «بین اسلام و کفر»، «بین حق و باطل» و «بین روایت دروغ و حقیقت» وجود دارد، مورد اشاره و تأکید آیه‌الله خامنه‌ای قرار گرفته است (خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۱۱/۳ و ۱۴۰۰/۱۱/۱۹).

به لحاظ کاربرد مفهومی، پیشینه جهاد تبیین در موضوع مقاومت را می‌توان در کلام الهی جست‌وجو کرد. قرآن کریم که خود را «کتاب تبیین» برای همه امت‌ها معرفی می‌نماید (نحل: ۱۶): ۸۹ و آل عمران(۳): ۱۱۸، وقتی می‌خواهد مسلمانان را به استقامت در برابر دشمنان اسلام دعوت کند، ابتدا ماهیت دشمن، اهداف و نتایج دشمنی آن‌ها با مسلمانان را به خوبی تبیین می‌کند، سپس پیامبر و مسلمانان را به جهاد و استقامت در برابر دشمنان فرا می‌خواند: «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ» (هود: ۱۱۲).

خداوند در آیات متعدد، دشمنی شیطان، کفار، مشرکان و یهودیان را برای مسلمانان

تبیین می‌فرماید:

«إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا» (فاطر: ۳۵): ۶؛ شیطان دشمن شماست، پس او را دشمن بدانید؛ «إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا» (نساء: ۴): ۱۰۱؛ کافران برای شما دشمنان آشکاری هستند؛ «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا» (مائدة: ۵): ۸۲؛ هر آینه دشمن‌ترین مردم نسبت به مسلمانان را یهود و مشرکان خواهی یافت.

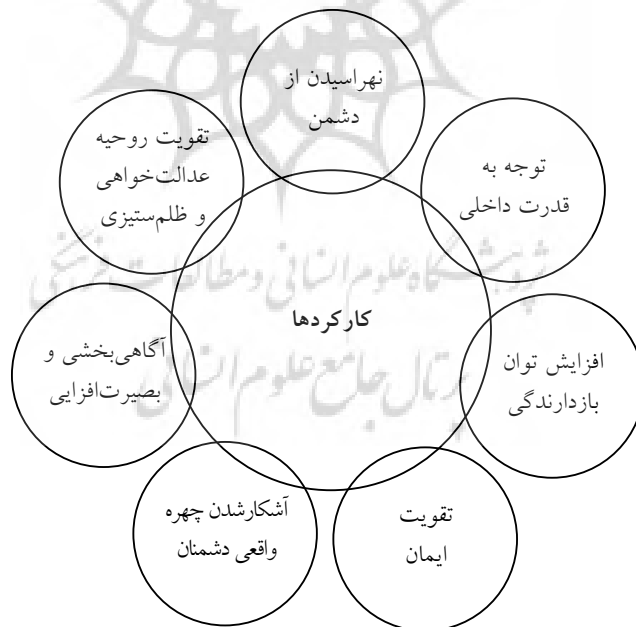
این موارد چند نمونه از تبیین‌های قرآن کریم در معرفی دشمنان اسلام و لزوم ایستادگی در برابر این دشمنان است که می‌تواند در هر عصری برای مسلمانان قابل

استفاده باشد. به عنوان نمونه از آیه ۸۲ سوره مائده آشکار می‌شود دشمنی کنونی رژیم صهیونیستی با مسلمانان، دارای ریشه تاریخی است و این مسأله مقاومت مسلمانان در برابر این رژیم را توجیه می‌کند.

به لحاظ پیشینه پژوهشی، در ارتباط با دو موضوع «جهاد» و «مقاومت» تاکنون آثار بسیاری نگارش شده است، اما در ارتباط با موضوع «جهاد تبیین» و نقش آن در گسترش هنجارهای مقاومت تاکنون تحقیقی انجام نشده است. از این جهت، مقاله حاضر دارای نوآوری است.

کارکردها

هر الگو یا نظریه‌ای برای اجرای دقیق‌تر، به تبیین صحیح وظایف و عمل‌کردهای آن نظریه در عرصه واقعیت نیازمند است. تبیین دقیق اصول، اهداف و نتایج مقاومت برای مخاطب، می‌تواند کارکردهای متعددی به همراه داشته باشد که در این فراز، برخی از مهم‌ترین آن‌ها از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد (شکل ۲).

شکل ۲- مهم‌ترین کارکردهای جهاد تبیین از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای

آگاهی بخشی و بصیرت افزایی

بصیرت نیاز دائمی مسلمانان است تا در «لحظات حساس تاریخی» گرفتار محاسبات نادرست نشوند (مصباح یزدی، ۱۳۹۳، ص ۱۳). بصیرت هم‌چنین یکی از مهم‌ترین عوامل ایستادگی در مقابل دشمن بوده و موجب شناخت توطئه‌ها، اهداف و تاکتیک‌های دشمن می‌گردد (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۳/۳). یکی از مهم‌ترین کارکردهای جهاد تبیین در باره مقاومت، آگاهی‌دادن به مسلمانان در خصوص ماهیت واقعی دشمنان، ضرورت مقاومت و نتایج آن است. تجربه نشان داده که مقاومت بدون آگاهی و بصیرت، ضعیف و شکننده است. قرآن کریم پیش از دستور مقاومت به مسلمانان، ابتدا به تبیین ماهیت دشمنان و دسیسه‌های آنان می‌پردازد تا مسلمانان به درستی دشمنان خود و خطرات آنها را بشناسند:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ» (آل عمران (۳): ۱۱۸)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از غیر خودتان همراز نگیرید. آنان در تباهی شما کوتاهی نمی‌کنند، آنها رنج‌بردن شما را دوست دارند. همانا کینه و دشمنی از (گفتار) دهانشان پیداست و آنچه دل‌شان در بردارد، بزرگ‌تر است. به تحقیق ما آیات (روشن‌گر و افشاگر توطئه‌های دشمن) را برای شما بیان کردیم، اگر تعقل کنید.

بر اساس این آیه، بغض و عداوت دشمنان با مسلمانان، قلبی و عمیق تبیین شده است؛ به طوری که نهایت آرزوی آنان نابودی مسلمانان می‌باشد (طیب، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۳۲۶-۳۲۷). از این رو، هیچ‌گاه دوستی واقعی میان مسلمانان با دشمنان اسلام تحقق نمی‌یابد. هم‌چنان که قرآن کریم در آیه بعد می‌فرماید:

«هَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمْ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُؤْتُوا بَعْضِكُمْ إِنْ أَلَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بَدَاتِ الصُّدُورِ» (آل عمران (۳): ۱۱۹)؛ آگاه باشید، چنان‌چه شما آنها را دوست می‌دارید، آنان شما را دوست نمی‌دارند و شما به همه کتب آسمانی ایمان دارید و آنها در مجامع شما اظهار ایمان کرده و چون تنها شوند، از

شدت کینه و غیض بر شما سر انگشت خشم به دندان گیرند. بگو: بدین خشم بمیرید، همانا خدا از درون دل‌ها آگاه است.

بر اساس این آیه، دشمنی آنان با مسلمانان مرحله‌ای بالاتر از خشم و غضب است. «غیظ» به نهایت خشم و کینه گفته می‌شود (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۵۹۳-۵۹۲). برخی مفسران لحن این آیه را توبیخ مسلمانان دانسته‌اند که چرا شما به دشمنان ابراز دوستی و محبت می‌ورزید و حال آن‌که آنان هیچ علاقه‌ای به شما ندارند (حسینی شاه‌عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۲۵).

قرآن کریم نتیجه مقاومت را پیروزی بر دشمن می‌داند:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ» (محمد (۴۷): ۷)؛

ای اهل ایمان! شما اگر خدا را یاری کنید (یعنی دین و پیغمبر خدا را)، خدا هم شما را یاری کند و گام‌های تان را محکم و استوار می‌سازد.

جهاد با کفار محارب و مقاومت در برابر آنان، یکی از مصادیق یاری دین خداوند است و خداوند وعده داده در این صورت مسلمانان را بر دشمنان غلبه خواهد داد (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۹، ص ۶۷ و ثقفی تهرانی، ۱۳۹۸، ج ۵، ص ۵).

برای آگاهی مؤمنان از نتایج پایداری در برابر دشمنان خداوند می‌فرماید چنان‌چه در این مسیر شهادت نصیب مسلمانان شود، باز از نگاه قرآن شکست و نابودی نخواهد بود؛ زیرا افتخاری است که خداوند آن را نصیب مجاهدان در راه حق نموده است:

«وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»

(آل عمران (۳): ۱۶۹)؛ البته نپندارید که شهیدان راه خدا مرده‌اند، بلکه

زنده‌اند (به حیات ابدی و) در نزد خدا متنعم خواهند بود.

از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای، آگاهی و اعتقاد نسبت به موارد فوق، انگیزه کافی در مسلمانان برای مقاومت در برابر دشمنان و شناخت اهداف دشمن ایجاد خواهد کرد (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۷/۱۵). نقش جهاد تبیین در تشریح فواید و نتایج مقاومت، حتی در تغییر افکار جوامع غربی نیز بی‌تأثیر نیست. چنان‌که برخی معتقدند عدم آگاهی و سوء تبلیغ نسبت به احکام اسلام، منشاء بسیاری از تصورات نادرست در باره

مقاومت اسلامی در جوامع غربی بوده و از این رو، اسلام را در میان آن جوامع به عنوان یک دین ستیزه‌جو و خشن جلوه داده است (سیف جمالی، ۱۳۸۷، ش ۱۳، ص ۱۸۸).

تقویت ایمان

در اندیشه اسلامی تقویت ایمان موجب غلبه بر سختی‌ها و مشکلات و تقویت قدرت ایستادگی در برابر ظلم و ظالمان معرفی شده است. قرآن کریم ایمان و تقوا را موجب بصیرت و بینایی معرفی نموده است (اعراف (۷): ۲۰۱). بر این اساس، به هر میزان ایمان مسلمانان افزایش یابد، بصیرت آنان نسبت به ماهیت دشمن افزایش یافته و در نتیجه قدرت تقابل و استقامت آنان افزایش می‌یابد. قرآن کریم هم‌چنین ایمان و استقامت در برابر دشمن را موجب خنثی‌شدن توطئه‌های آنان می‌داند:

«وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَأَيُّرُكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا» (آل عمران (۳): ۱۲۰)؛ اگر شما صبر

پیشه کنید و پرهیزگار باشید، مکر و عداوت آنان (دشمنان) آسیبی به شما نرساند. خداوند در آیات قبل، به مسلمانان سفارش کرد که دشمنان را نه یاور و همراه خود بگیرند و نه دوست خود؛ در این آیه می‌فرماید: این برخورد ممکن است تاوان سختی داشته باشد و آنان علیه شما توطئه کنند، بنابراین، شما باید اهل صبر و تقوا باشید تا حیل‌های آنان ضربه‌ای به شما نزنند. با توجه به آن‌که مفسران برای صبر، دو مفهوم سلبی (تسلیم‌نشدن در برابر دشمن) و ایجابی (استقامت‌ورزیدن بر تکالیف الهی) در نظر می‌گیرند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۷۱۶)، از این رو، این آیه یکی از کاربردی‌ترین آیات در سیاست خارجی نظام اسلامی است؛ زیرا بر اساس آن، اگر مسلمانان در برابر ناملازمات و مشقاتی که دشمنان برای آنان به وجود می‌آورند، صبر و استقامت ورزند و از مخالفت فرمان الهی بپرهیزند، هرآینه کید و مکر دشمنان به ایشان ضرر نرساند و خداوند آنان را بر دشمنان پیروز گرداند (حسینی شاه‌العظیمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۲۶-۲۲۷).

تبیین و تشریح فواید و نتایج مقاومت، می‌تواند نقش مهمی در تقویت ایمان مسلمانان و افزایش مقاومت آنان در برابر دشمنان داشته باشد.

انسان با ایمان، کشته‌شدن در راه خدا و دفاع از کشور و پاسداری از آرمان‌ها

و ارزش‌های دینی را شهادت و مایه افتخار می‌داند و به برکت نیروی ایمان در برابر دشمن حماسه می‌آفریند (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۳/۳).

از این رو:

اگر ملتی عمل و تلاش خود را با ایمان و اعتقاد جازم همراه کند، پیروزی او در مقابل هرگونه دشمنی قطعی است (همان).

تقویت روحیه عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی

تشریح و تبیین اندیشه اسلامی در باره فواید مقاومت، موجب گسترش روحیه ظلم‌ستیزی خواهد بود.

دین، پیروان خود را از تسلیم شدن در مقابل ظلم منع می‌کند، به مقابله با ظالم تشویق می‌کند (آیه‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۷/۲۷).

قرآن کریم در آیات متعدد مسلمانان را به دفاع از زنان و کودکان ستم‌دیده دعوت می‌کند: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ» (نساء: ۴: ۷۵)؛ چرا در راه خدا جهاد نمی‌کنید برای نجات مستضعفان از مردان و زنان و کودکان.

در آیه دیگر به همه مجاهدان فی سبیل الله - اعم از پیروان تورات، انجیل و قرآن - وعده داده شده که خداوند در ازای این مجاهدت پاداش خوبی به آن‌ها خواهد داد:

«إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ» (توبه: ۹: ۱۱۱)؛ خدا جان و مال اهل ایمان را به بهای بهشت خریداری کرده آن‌ها در راه خدا جهاد می‌کنند که دشمنان دین را به قتل رسانند و یا خود کشته شوند. این وعده قطعی است بر خدا و عهدی است که در تورات و انجیل و قرآن یاد فرمود.

در روایات اسلامی نیز به نقل از رسول خدا ﷺ نقل شده است:

«من أصبح لا يهتم بأمور المسلمين فليس منهم و من سمع رجلا ينادي يا للمسلمين فلم يجبه فليس بمسلم» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۶۴)؛ هر که صبح

کند و به امور مسلمین همت نگمارد، از آنها نیست و هر که بشنود مردی فریاد می‌زند «مسلمان‌ها به دادم برسید» و جوابش نگوید، مسلمان نیست. تبیین فواید و ضرورت مقاومت، می‌تواند بستر گسترش عدالت و روحیه مبارزه با ظلم در سراسر جهان را فراهم نماید. زیرا عدالت از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای، بزرگ‌ترین خواسته بشر می‌باشد و آنچه که اهمیت آن را بیش‌تر می‌کند، این است که غرض اصلی تمامی فرستادگان الهی گسترش توحید همراه با عدالت در کل عالم بوده است (آیه‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۹/۳). ایشان تبیین این موضوع را از وظایف جمهوری اسلامی می‌داند:

در نظام جمهوری اسلامی، کار بزرگ و مهم این است که ما همه - هر کسی در هر نقطه‌ای قرار دارد که توانی در این زمینه دارد - باید تلاش‌مان این باشد که اسلام ناب را مطرح کنیم، اسلام طرف‌دار مظلوم و ضد ظالم را در دنیا مطرح کنیم. همان جوانی که در اروپا است یا در آمریکا است یا در مناطق خیلی دوردست است، از این خصوصیت مبتهج می‌شود، به هیجان می‌آید که معلوم بشود اسلام عبارت است از نیرویی، انگیزه‌ای، فکری که علیه ظالمین و ستم‌گران و به نفع مظلومین حرکت می‌کند، برنامه دارد و این را وظیفه خودش می‌داند (آیه‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۱۲/۲۱).

نهراسیدن از دشمن

از نگاه مفسران، یکی از مهم‌ترین علل ترس از دشمن، نگرانی از شکست و عدم اطمینان نسبت به غلبه بر دشمنان به خاطر ضعف و کمی نقرات است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۱۳۳). خداوند ضمن یادآوری وضعیت مستضعفان که به خاطر قلت عددی در برابر دشمنان، نگران نابودی خود بودند «وَأَذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ» (انفال: ۸)، استقامت را مایه نهراسیدن و اندوه‌ناک‌نشدن مؤمنان دانسته است:

«إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (احقاف: ۴۶): (۱۳).

برابر این آیه، شرط نهراسیدن و اندوه‌ناک‌نشدن، استقامت داشتن است. قرآن کریم در فرازی دیگر، پس از تأکید بر صبر و مقاومت در برابر دشمنان و نترسیدن از احدی، جز خدا (آل عمران(۳): ۲۰۰)، به مسلمانان اطمینان می‌دهد در صورت صبر و پایداری، حتی با وجود کمی تعداد می‌توانند بر کثرت دشمنان غلبه کنند:

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِثَّتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ» (انفال(۸): ۶۵)؛ ای پیامبر، مؤمنان را به جنگ با دشمنان ترغیب کن، هرگاه بیست نفر از شما صبور و پایدار باشند، بر دویست نفر از دشمنان غالب خواهند شد و اگر از شما صد نفر باشند، بر هزار نفر از کافران پیروز می‌شوند؛ چراکه آن‌ها گروهی نادان هستند.

نمونه آشکار این مسأله غزوه بدر است که برابر گزارشات تاریخی، تعداد مجاهدان اسلام ۳۱۳ نفر در برابر سپاه انبوه مشرکان با تجهیزات فراوان قرار گرفتند و پیروز شدند (ابن سعد، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۱۴؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۷۰۹-۷۰۸ و بخاری، ۱۴۲۲ق، ج ۵، ص ۷۳).

بر این اساس، قرآن کریم به روشنی برای مسلمانان تبیین نموده است که اگر در برابر دشمنان نهراسند و اهل صبر و مقاومت باشند، امکان پیروزی و رستگاری آنان فراهم خواهد شد (ابن عاشور، ۱۴۲۰ق، ج ۳، ص ۳۱۸ و فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ج ۶، ص ۴۷۵). از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای دلیل عزت کنونی جمهوری اسلامی ایران نزد ملت‌های منطقه، «شجاعت، نترسی و موضع مستقل این نظام در برابر دشمنان» است (آیه‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۶/۲). بنابراین، با ارائه الگوی جمهوری اسلامی در جاهای مختلف دنیا می‌توان نهراسیدن از دشمن را در جهان تبلیغ کرد (آیه‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۸/۱۲).

آشکارشدن چهره واقعی دشمنان

از مهم‌ترین کارکردهای جهاد تبیین، آشکارشدن چهره واقعی دشمنان ستم‌گر است:

«وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ ثُمَّ

لَا تُنصَرُونَ» (هود(۱۱): ۱۱۳)؛ و (شما مؤمنان) هرگز نباید با ظالمان هم‌دست و دوست و بدان‌ها دل‌گرم باشید و گرنه آتش (کیفر آنان) در شما هم خواهد گرفت و در آن حال جز خدا هیچ دوستی نخواهید داشت و هرگز کسی یاری شما نخواهد کرد.

رکون به معنای میل کردن به سوی چیزی و تسکین دادن خاطر به وسیله آن است (طباطبایی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۶۶)؛ یعنی به اعتماد همراه با میل، رکون گفته می‌شود (همان).

از نگاه قرآن کریم، میل مؤمنان به دشمنان اسلام مردود است:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ»

(ممتحنه(۶۰): ۱)؛ ای کسانی که به خدا ایمان آورده‌اید! هرگز نباید کافران را

که دشمن من و شمایند، یاران خود برگرفته و طرح دوستی با آن‌ها افکنید.

دوست‌شدن با دشمنان به معنای نوعی ابراز محبت، یاری و اعتماد به آن‌ها در یک رابطه دوسویه است (دویش، بی‌تا، ج ۲، ص ۴۲) که در این آیه به شدت مورد نهی قرار گرفته است. از آیات ابتدایی سوره براءت (توبه(۹): ۳-۱) که به طور آشکار از بیزارى خداوند و پیامبرش از مشرکان پیمان‌شکن سخن می‌گوید (طباطبایی، ۱۳۸۳، ج ۹، ص ۱۵۶)، ادله اجتناب از طاغوت (نحل(۱۶): ۳۶ و زمر(۳۹): ۱۷) و آیاتی که به برخورد سرسختانه و شدید مسلمانان با دشمنان دلالت دارند (فتح(۴۸): ۲۹ و توبه(۹): ۱۲۳)، می‌توان به عنوان ادله دیگر عدم اعتماد به دشمنان نام برد.

بر این اساس، در فقه اسلامی اعتماد به دشمنان مذموم است (منتظری، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۷۲۰). از مضمون برخی آیات دیگر که نیکی و احسان به کفار و مشرکانی که دشمنی آشکار با مسلمانان نداشته‌اند را جایز دانسته: «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (ممتحنه(۶۰): ۸)؛ خدا شما را از آنان که با شما در دین قتال و دشمنی نکرده و شما را از دیارتان بیرون ننمودند، نهی نمی‌کند که با آنان نیکی کنید و به عدالت و انصاف رفتار نمایید که خدا مردم با عدل و داد را بسیار دوست می‌دارد، می‌توان فهمید که نهی مورد بحث در مورد دشمنان معاند اسلام و مشرکان پیمان‌شکن

است، نه مطلق کفار و مشرکان (حسینی شاه‌عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ج ۱۳، ص ۱۳۲). خداوند در تبیین علت عدم اعتماد به این گونه دشمنان می‌فرماید:

«كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يَرْضَوْنَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» (توبه (۹): ۸)؛ چگونه (به مشرکان عهدشکن می‌توان اعتماد کرد) در صورتی که آن‌ها اگر بر شما ظفر یابند، مراعات هیچ علاقه خویشی و عهد و پیمان را نخواهند کرد! به زبان‌بازی و سخنان فریبنده شما را خشنود می‌سازند؛ در صورتی که در دل جز کینه شما ندارند و بیش‌تر آنان فاسق و ناپکارند.

آیه‌الله خامنه‌ای با اشاره به نتایج مصیبت‌بار اعتماد به آمریکا از سوی ملت‌ها می‌فرماید: عاقبت اعتماد به دشمن، سیلی خوردن و تحمل مصیبت است (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۳/۱۴).

توجه به این نتایج برای همگان بسیار درس‌آموز است.

توجه به قدرت داخلی

قرآن کریم برای افزایش قدرت مسلمانان در برابر دشمنان اهمیت زیادی قائل است. از این‌رو، آنان را به تقویت قدرت خود فرا می‌خواند تا دشمنان جرأت حمله به مسلمانان پیدا نکنند:

«وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ» (انفال (۸): ۶۰)؛ ای مؤمنان! تا جایی که می‌توانید خود را به آذوقه و آلات جنگی و اسبان سواری برای تهدید دشمنان خداوند و دشمنان خودتان و دیگر کسانی که شما به دشمنی آنان آگاه نیستید و خدا آگاه است، فراهم و مهیا سازید.

در آیه دیگر، خداوند می‌فرماید:

«وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً» (نساء (۴): ۱۰۲)؛ کافران آرزو دارند که شما از اسلحه و کالاهای (دفاعی) خود جدا شوید تا به یک‌باره به شما حمله آورند.

تجربه تاریخ ایران نشان می‌دهد تکیه بر قدرت داخلی تنها راه بقا و ایستادگی در برابر استکبار است؛ چنان‌که فولر در باره ایران بر این اعتقاد است که:
در دنیایی که غالباً زیر سیطره نیروهای خارجی ویران‌گری بوده که سعی داشته‌اند ایران را به انقیاد خود درآورند، بهره‌گیری از ابزارهای قدرت، لازمه استمرار بقا محسوب می‌شود (فولر، ۱۳۷۲، ص ۱۱-۱۰).

آیه‌الله خامنه‌ای مهم‌ترین عیوب جوامع اسلامی را نگاه به خارج و نه به توان و ظرفیت‌های داخلی می‌داند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). ایشان با اشاره به تجربه انقلاب اسلامی معتقد است توجه به ظرفیت‌های داخلی و توانایی‌های ملی موجب ناامیدی و شکست دشمنان و غلبه بر تحریم‌ها خواهد بود (خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۵/۱۰).
تبیین و گسترش تجربه ایران در جهان اسلام، موجب تقویت قدرت و خودباوری مسلمانان و اتکای به قدرت خود در مواجهه با دشمنان می‌باشد. مشروط بر این‌که مسلمانان طبق آموزه‌های اسلامی در همه عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، اهل صبر و مقاومت باشند (صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۱۳۸).

افزایش توان بازدارندگی

از مهم‌ترین کارکردهای جهاد تبیین در باره مقاومت، ایجاد قدرت بازدارندگی در برابر دشمنان است. تجارب تاریخی نشان می‌دهد هرگاه مسلمانان در برابر دشمنان استقامت ورزیدند، دشمن را به انفعال کشانده و موجب عقب‌نشینی او شده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۸/۱۳). در داستان شعب ابی‌طالب، سه سال استقامت سرسختانه مسلمانان، دشمن را به انفعال وا داشت؛ تا آن‌جا که خود ناگزیر شدند عهدنامه‌ای که علیه حصر و تحریم مسلمانان نوشته بودند را باطل اعلام کنند (حلبی، ۱۴۲۷ق، ج ۱، ص ۴۷۵). نمونه عینی این موضوع در عصر کنونی، مقاومت پیوسته ملت ایران در برابر فشارها و تحریم‌های همه‌جانبه دشمنان است که آنان را به انفعال کشانده است:

دشمنان در مقابل این وضعیت (مقاومت ملت ایران)، دچار انفعالند... برخلاف آنچه که وانمود می‌شود که آن‌ها در موضع فعال قرار دارند، نه،

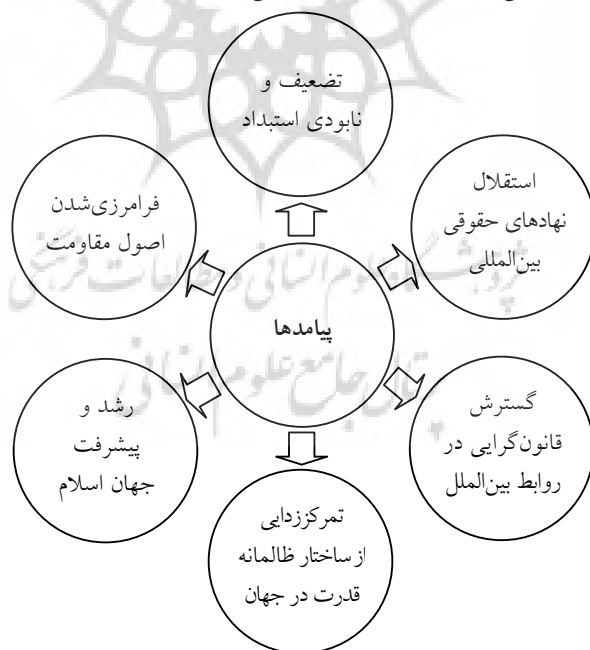

این جور نیست، دشمن در مقابل ملت ایران در موضع انفعال است. ملتی با عزم راسخ، با بصیرت، با ایمان، می‌داند چه می‌خواهد، راه را هم بلد است، سختی‌ها را هم با شجاعت تمام تحمل می‌کند، در مقابل این ملت، اسلحه‌های گوناگون سیاسی و نظامی و امنیتی و اقتصادی کند است. لذا دشمن در حال انفعال است (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۱۱/۲۸).

تبیین این حقایق برای ملت‌های اسلامی همراه با درک تهدیدات محیط منطقه‌ای و بین‌المللی می‌تواند قدرت بازدارندگی جهان اسلام در برابر فشارها و تهدیدات دشمنان را افزایش داده و دشمن را به انفعال وا دارد.

۴. پیامدها

مطالعه و بررسی آثار و نتایج جهاد تبیین، دستیابی به پیامدهای چندی را در عرصه جهانی قابل تحقق می‌سازد. برخی از مهم‌ترین این پیامدها از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای را می‌توان شامل موارد زیر دانست: (شکل ۳)

شکل ۳- پیامدهای جهاد تبیین از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای

فرامرزی شدن اصول مقاومت

بسیاری از اندیشمندان، اسلام را دینی تاثیرگذار در فرهنگ جهانی توصیف نموده‌اند (جرجیس، ۱۳۸۴، ص ۱۱۷). با پیروزی انقلاب اسلامی ایران نیز نهضت‌های اجتماعی و جنبش‌های مقاومت اسلامی در لبنان، مصر، عراق و مناطق دیگر به‌راه افتاد (متقی، ۱۳۸۷، ص ۲۳۳). از این رو، این اندیشمندان، انقلاب اسلامی را بیش از هر تحول سیاسی و اجتماعی دیگری در تاریخ معاصر، بر سیاست و روابط بین‌الملل تأثیرگذار دانسته‌اند؛ به دنبال این رخداد تاریخی، نظریه‌پردازانی همانند الکساندر ونت، کراتوکویل، ویوور و باری‌بوزان در صدد برآمدن تا روی‌کرد انتقادی به سیاست بین‌الملل را در دستور کار قرار داده و بر ضرورت کاربرد نشانه‌های هنجاری و ارزشی در سیاست بین‌الملل تأکید کنند (متقی و پوستین‌چی، ۱۳۹۰، ش ۱، ص ۱۰۶-۹۸). آیه‌الله خامنه‌ای با استناد به الگوی جمهوری اسلامی معتقد است با ارائه مفاهیم و تبیین تفکرات انقلابی و نشان‌دادن تجربه موفق جمهوری اسلامی به مردم جهان، می‌توان آموزه‌های انقلاب اسلامی را جهانی نمود (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۳/۱۴). مهم‌ترین مسأله برای فرامرزی شدن پدیده‌ای مانند مقاومت به عنوان یکی از آموزه‌های انقلاب اسلامی، تبیین و ارائه یک رشته هنجارهای فراملی در باره آن است که مورد قبول عموم مردم جهان باشد. چراکه در غیاب یک مرجع عینی که مورد پذیرش اکثریت انسان‌ها باشد، نمی‌توان به گسترش آموزه‌های مقاومت در روابط بین‌الملل و تغییر ساختار ناعادلانه نظام سلطه امیدوار بود. بسیاری از اصول مقاومت؛ مانند ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی و ایستادگی در برابر ظلم و بی‌عدالتی ریشه در عقل و فطرت انسان‌ها دارند و «همه خردمندان عالم آن را می‌پسندند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۳/۱۴). زیرا از دید اندیشمندان، میل به عدالت با قطع نظر از منافع شخصی انسان، در نهاد انسان وجود دارد (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۱۸، ص ۱۵۶). بر این اساس، آیه‌الله خامنه‌ای می‌فرماید:

آنچه که اسلام برای بشریت و برای سعادت انسان در نظر گرفته است، سودش و فایده‌اش مخصوص معتقدین به اسلام نیست. اسلام می‌گوید در مقابل زورگویی و ظلم بایستید، از مظلوم دفاع کنید، از فشار قدرت‌مندان

زورگو نهراسید، در مقابل توطئه شیادانی که راهزن زندگی بشرند، هشیار باشید. اسلام می‌گوید انسان‌ها به فطرت خودشان برگردند (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۴).

در این صورت، تبیین هنجارهای مقاومت برای انسان‌ها، بین‌المللی شدن الگوی مقاومت در روابط بین‌الملل را در پی خواهد داشت. زیرا زمینه‌های کنش گفتمانی در برابر نیروها و بازی‌گران تهدیدکننده - که برخی آن را شرط گسترش هنجارهای مقاومت دانسته‌اند - (Farzaneh, 2007, p.94)، به دلیل ماهیت فطری و عقلانی این هنجارها، در مناطق مختلف جهان غالباً به صورت یکسان وجود دارد. فرامرز شدن هنجارهای مقاومت به وسیله جهاد تبیین، آثار و پیامدهای دیگری نیز دارد که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تضعیف و نابودی استبداد

در اندیشه اسلامی بین استقامت و نابودی استبداد رابطه مستقیمی وجود دارد. خداوند در باره فرعون که «قومش را ذلیل و زبون داشت تا همه مطیع فرمان وی باشند» (زخرف (۴۳): ۵۴)، می‌فرماید او را با تمام قدرت ظاهری‌اش به دلیل صبر و استقامت بنی اسرائیل نابود کردیم:

«وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَعَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ» (اعراف (۷): ۱۳۷)؛ و طایفه‌ای را که فرعونیان ذلیل و ناتوان می‌داشتند، وارث مشرق و مغرب زمین با برکت (مصر و شامات) گردانیدیم و آن سخن و وعده نیکوی خدای تو بر بنی اسرائیل تحقق یافت، به پاداش صبری که (در مصایب) کردند و آنچه را فرعون و قومش می‌ساختند و می‌افراشتند (از صنایع و عمارات و کاخ‌های با عظمت و مجلل) ویران نمودیم.

آیه فوق گرچه در باره بنی اسرائیل نازل شده اما مفسران پیامد مقاومت را خاص قوم بنی اسرائیل نمی‌دانند، بلکه معتقدند شامل همه مستضعفانی که زیر سلطه استبداد قرار دارند و اهل صبر و مقاومت می‌باشند، می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶، ص ۳۳۰).

از این رو، جهانی شدن مقاومت، می تواند واحدهای سیاسی ملی را به طور آشکار متأثر نموده و به تضعیف نظام های استبدادی و رهایی از وابستگی به نظام سلطه استعماری بیانجامد. در دنیای امروز، افزون بر به هم پیوستگی های سیاست های ملی و بین المللی که حوزه های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جهان را به یک دیگر متصل ساخته است و از آن به تهدیدی علیه حاکمیت های ملی نیز نام برده اند (Held and McGrew, 2002, p.171)، گسترش هنجارهای مقاومت و ایستادگی ملت ها در برابر ظلم، می تواند نظام های اقتدارگرا در داخل مرزهای سیاسی را با خطر بیش تر مواجه سازد. به عنوان مثال، می تواند انقیاد ملت ها در برابر هژمونی ایالات متحده آمریکا به عنوان نماد برتری طلبی و استعمار جهانی را تضعیف نماید؛ چراکه از دیدگاه آیه الله خامنه ای در صورت مقاومت ملت ها «نابودی بنای ظلم در سطح جهان، حتمی است» (خامنه ای، ۱۳۸۱/۷/۳۰).

استقلال نهادهای حقوقی بین المللی

به رغم این که فلسفه شکل گیری نهادهای حقوقی بین المللی حمایت از دولت ها و ملت ها با حفظ روی کرد بی طرفانه، مستقل و عادلانه در مسیر حکمرانی دموکراتیک و برقراری امنیت جهانی بوده است و به طور مطلق، همه برهم زنندگان امنیت جهانی را سزاوار مجازات دانسته اند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۳، ش ۱۵، ص ۱۸۲-۱۸۰)، اما در عمل این نهادهای بین المللی غالباً در منازعات جهانی بی طرف نمانده و با وجود مشکلات متعدد، نتوانسته اند خود را از وابستگی به قدرت های جهانی دور نگه دارند (Dahl, 1999, p.317). ذیل این وابستگی، بسیاری از اصول بنیادین؛ مانند اصل برابری و اصل عمل به رأی اکثریت توسط آن ها رعایت نمی شود (Archibugi and Held, 2011, p.39). به عنوان مثال، در صندوق بین المللی پول و بانک جهانی، رأی کشورها بر اساس میزان کمک های مالی آن ها سنجیده می شود و قدرت های برتر در فرآیندهای تصمیم گیری به نحو چشم گیری تأثیرگذار هستند (Patomaki and Teivainen, 2004, p.92-124). از این رو، برخی تحقق عملی حکمرانی دموکراتیک جهانی را در شرایط کنونی بسیار دشوار تلقی نموده اند (McGrew, 2002, p.169).

آیه‌الله خامنه‌ای عیب بزرگ قدرت‌های جهانی به ویژه آمریکا را این می‌داند که با همه از جمله نهادهای حقوقی و بین‌المللی می‌خواهند از «موضع قلدری و ارباب و رعیتی» برخوردار کنند تا منافع‌شان تأمین گردد (خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۱/۶). در این شرایط، ایستادگی ملت‌ها در برابر معیارهای ناعادلانه و غیر شفاف در روند تصمیم‌گیری نهادهای حقوقی بین‌المللی می‌تواند شفافیت، عدالت و پاسخ‌گویی آن‌ها را افزایش دهد. لغو حق وتوی قدرت‌های جهانی در شورای امنیت سازمان ملل و یا افزایش میزان شفافیت در تصمیم‌گیری‌های صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی و سازمان تجارت جهانی از جمله خواسته‌ها در راستای افزایش استقلال این نهادهاست. اصرار بر این خواسته می‌تواند به شکل‌گیری نهادهای حقوقی مستقل که از ابزارهای کافی برای مقابله با نقض حقوق انسانی برخوردار باشند، منتهی گردد (خامنه‌ای، ۱۳۶۵/۶/۱۴).

گسترش قانون‌گرایی در روابط بین‌الملل

ضرورت حاکمیت قانون در روابط میان انسان‌ها دارای پشتوانه عقلانی و فطری است که قواعد اصولی بین‌المللی نیز از آن حمایت می‌کند. به رغم آن‌که هدف از تأسیس نهادهای حقوقی بین‌المللی، حاکمیت قانون در روابط بین‌الملل بوده است و بسیاری از این سازمان‌ها؛ مانند سازمان ملل متحد دارای نهادهای قضایی هستند، ولی این نهادها به دلیل وابستگی به قدرت‌های غربی و تبدیل شدن به «آلت دست صاحبان زر و زور» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۳/۳)، در اجرای قوانین، ضعیف عمل می‌کنند. در این شرایط، اگر به هنجارها و قواعد حقوقی بین‌المللی عمل شود، تخطی از قوانین پذیرفته شده برای همه کشورها هزینه خواهد داشت و منازعات بین‌المللی ذیل نظام عادلانه جهانی حل و فصل خواهد شد (Archibugi and Held, 2011, p.40). چنین روندی تنها با مخالفت گسترده ملت‌ها در برابر عملکرد ناعادلانه این نهادهای بین‌المللی تحقق خواهد یافت و قدرت‌های غربی به ویژه ایالات متحده را به پذیرش حاکمیت قوانین در روابط بین‌الملل وادار خواهد ساخت. به شرط آن‌که قانون و اجرا با معیارهای خدایی و با مقررات الهی منطبق باشد (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۳/۲۱).

تمرکززدایی از ساختار ظالمانه قدرت در جهان

امروزه برای ساختار نظام بین‌الملل و چگونگی توزیع قدرت در سیاست بین‌الملل، نظریات مختلفی وجود دارد (Waltz, 1979, p.25). اسلام با هر ساختاری که قدرت را به صورت ناعادلانه در اختیار منافع گروهی خاص از انسان‌ها قرار دهد، مخالف است. ساختار هرمی نظام بین‌الملل مبتنی بر ظالم و مظلوم و متشکل از رابطه مستکبر با مستضعف، در تضاد با آموزه‌های اسلامی است (قصص (۲۸): ۴). چنین جایگاهی را خداوند، حتی برای انبیای خویش نیز قرار نداده است:

«مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ» (آل عمران (۳): ۷۹)؛ هیچ بشری را نرسد که خدا وی را به رسالت برگزیند و به او کتاب و حکمت و نبوت بخشد، آن‌گاه به مردم گوید: مرا به جای خدا پرستید.

بر همین اساس، آیه‌الله خامنه‌ای با جهان تک‌قطبی دنیا تحت حاکمیت آمریکا مخالفت می‌ورزد و معتقد است دنیای امروز به هیچ‌وجه زیر سلطه جهان تک‌قطبی به ریاست آمریکا نخواهند رفت (خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۶/۳۰). یکی از تأثیرات آشکار مقاومت جهانی، تمرکززدایی از ساختارهای موجود قدرت در جهان و تضعیف نظام سلطه جهانی است. تکرر و تنوع کنش‌گران بین‌المللی، امکان بازسازی جایگاه قدرت در ساختار سیاسی موجود در جهان، آزادی ملت‌ها از سلطه قدرت‌های جهانی و مشارکت فعالانه در تعیین سرنوشت خود را فراهم می‌نماید. جنبش مقاومت که از درون کشورهای آزاد و مستقل شکل می‌گیرد، با همراه ساختن ملت‌ها و جبهه‌ای فراملی و جهانی یافته و ساختار نظام سلطه را برای تغییر در مسیر تمرکززدایی از قدرت و تکررگرایی تحت فشار قرار می‌دهد. این امر که به طور آشکار تحت تأثیر «ایستادگی ملت مسلمان ایران در برابر ظلم و جور قدرت‌های سلطه‌گر» می‌باشد (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۳/۳۰)، می‌تواند چشم‌انداز جهانی امن، آزاد و با ثبات را در روابط بین‌الملل همراه با مشارکت سیاسی عادلانه برای ملت‌ها نوید دهد.

رشد و پیشرفت جهان اسلام

تجارب تاریخ استعمار در جهان نشان می‌دهد، عدم مقاومت ملت‌های زیر سلطه در

برابر استعمار به عقب ماندگی آن‌ها دامن زده است؛ در حالی که پایداری و استقامت ملت‌ها در برابر سلطه‌گران با هدایت و تبیین رهبران آگاه و اندیشمندان، به برچیده شدن بساط استعمار و رشد و پیشرفت ملت‌ها منتهی گردیده است. در همین حال، رشد و پیشرفت جوامع اسلامی در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و دفاعی، همواره مورد توجه اندیشمندان و رهبران اسلامی به عنوان عاملی تضمین‌کننده برای صلح و برقراری امنیت پایدار قرار داشته است. دستور اسلام به آمادگی همه‌جانبه مسلمانان در برابر دشمنان و تجهیز نظام اسلامی به تمام نیروهای مادی و معنوی، مسیر منتهی به قله‌های عزت و پیشرفت را هموار می‌سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۲۲۲). در حالی که عدم تبیین صحیح این موضوع و بی‌توجهی برخی دولت‌های اسلامی به این حقیقت، آنان را به سازش در برابر استکبار و گرفتاری در چنبره ذلت و عقب‌ماندگی ملت‌ها سوق داده است (همان). پای‌بندی به این امر از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای، چشم‌انداز آینده بشر را به سوی خیر و صلاح و پیشرفت در همه ابعاد مادی و معنوی زندگی بشر و حاکمیت حکومت حق ترسیم می‌نماید (خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۱۰/۶).

نتیجه‌گیری

با توجه به گسترش عرصه‌های استبداد و استعمار و برخی تهدیدات نوین در نظام بین‌الملل به ویژه علیه جهان اسلام، بازتولید و توزیع پدیده مقاومت در قالب یک الگوی مورد پذیرش همه آزادی‌خواهان و انسان‌های تحت سلطه در جهان، یکی از ضرورت‌های عصر ما به شمار می‌رود. بر اساس یافته‌های این پژوهش، جهاد تبیین نقشی تعیین‌کننده و ظرفیت‌های راهبردی در تثبیت و گسترش هنجارهای مقاومت دارد. از دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای، جهاد تبیین، افزون بر تثبیت هنجارهای مقاومت در درون مرزهای داخلی، به دلیل برخورداری از اصول مشترک مورد پذیرش همه انسان‌ها، پارادایم مقاومت را از سطح ملی به سطوح فراملی و بین‌المللی می‌کشاند. ایشان معتقد است دو ویژگی فطری و عقلانی بودن مقاومت، زمینه رشد و گسترش آن را در گستره جهانی مهیا نموده است. پیامد این امر، تحولات گسترده بین‌المللی در مسیر تضعیف

ظلم و استبداد در سطح جهانی است که در پی ایستادگی در برابر ظلم و بی‌عدالتی در نظام بین‌الملل پدید می‌آید. چنین آثار و پیامدهایی بدون تبیین حقایق مقاومت، فواید و دستاوردهای آن برای ملت‌های زیر سلطه و بیان نتایج زیان‌بار عدم مقاومت در برابر نظام سلطه جهانی، دست‌نیافتنی است. یافته‌های پژوهش حاضر هم‌چنین نشان می‌دهد تبیین حقایق و نتایج مقاومت در برابر تهدیدها و فشارهای دشمنان، به دلیل اصول فطری و عقلانی پذیرفته‌شده آن، آرمان‌هایی هم‌چون استقلال نهادهای حقوقی، حاکمیت مطلق قانون و تمرکززدایی از ساختار ظالمانه قدرت در روابط بین‌الملل را دست‌یافتنی نموده و در نهایت، رشد و پیشرفت جهان اسلام را به دنبال خواهد داشت.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.
۲. ابن اثیر، مجدالدین مبارک بن محمد، *النهاية في غريب الحديث و الأثر*، تحقیق: احمد بن محمد الخراط، قطر: وزارت الاوقاف و الشئون الاسلامية، بی‌تا.
۳. ابن سعد، ابو عبدالله محمد بن سعد، *الطبقات الكبرى*، به کوشش محمد عبدالقادر، ج ۲، بیروت: دارالکتب العلمية، ۱۴۱۰ ق.
۴. ابن عاشور، محمدالطاهر، *التحریر و التنوير*، ج ۱۱ و ۱۲، بیروت: مؤسسة التاريخ العربي، ۱۴۲۰ ق.
۵. ابن عربی، محمد بن علی، *الفتوحات المکیة*، ج ۲، بیروت: دار صادر، بی‌تا.
۶. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، ج ۱۲، بیروت: دار صادر، ج ۳، ۱۴۱۴ ق.
۷. بخاری، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل، *صحیح البخاری*، ج ۵، بیروت: دار طوق النجاة، ۱۴۲۲ ق.
۸. ثقفی تهرانی، محمد، *تفسیر روان جاوید*، ج ۵، تهران: انتشارات برهان، ج ۳، ۱۳۹۸ ق.
۹. جرجیس، فواز، *آمریکا و اسلام سیاسی؛ رویارویی فرهنگ‌ها یا تضاد منافع*، ترجمه سیدمحمد کمال سروریان، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۸۴.
۱۰. حسینی شاه‌عبدالعظیمی، حسین، *تفسیر اثنی عشری*، ج ۲ و ۱۳، تهران: انتشارات میقات، ۱۳۶۳.
۱۱. حلبی، علی بن ابراهیم، *السيرة الحلبیة*، ج ۱، بیروت: دارالکتب العلمية، ۱۴۲۷ ق.
۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی، *بیانات در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی و پدافند هوایی ارتش*، ۱۴۰۰/۱۱/۱۰.
۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی، *بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید قربان*، ۱۳۹۹/۵/۱۰.

۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۴/۸/۱۲.
۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات به مناسبت میلاد حضرت محمد ۹ و ولادت حضرت امام جعفر صادق 7، ۱۳۹۹/۸/۱۳.
۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم ششمین سالگرد رحلت امام خمینی ؛، ۱۳۷۴/۳/۱۴.
۱۷. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی ؛، ۱۳۹۵/۳/۱۴.
۱۸. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی ؛، ۱۳۹۸/۳/۱۴.
۱۹. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در هشتمین اجلاس سران جنبش عدم تعهد، ۱۳۶۵/۶/۱۴.
۲۰. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار عمومی مردم چالوس و نوشهر، ۱۳۸۸/۷/۱۵.
۲۱. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۹۱/۶/۲.
۲۲. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۳/۱۲/۲۱.
۲۳. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در اولین دیدار با نمایندگان مجلس هشتم، ۱۳۸۷/۳/۲۱.
۲۴. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲.
۲۵. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار سران و معتمدان عشایر کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۴.
۲۶. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با مردم قم، ۱۳۸۹/۷/۲۷.
۲۷. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی، ۱۳۹۱/۱۱/۲۸.
۲۸. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار قاریان و حافظان برتر شرکت‌کننده در مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، ۱۳۹۵/۲/۲۹.
۲۹. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مداحان اهل بیت ؛، ۱۴۰۰/۱۱/۳.
۳۰. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار جمعی از ایثارگران و خانواده‌های شهدا، ۱۳۸۴/۳/۳.
۳۱. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار جمعی از شاعران و ذاکرین اهل بیت ؛، ۱۳۹۰/۳/۳.
۳۲. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار نمایندگان و کارکنان مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷/۳/۳.
۳۳. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان، ۱۳۷۸/۹/۳.
۳۴. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با مسؤولان نظام، ۱۳۷۱/۳/۳۰.
۳۵. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار توماس کلاستیل رئیس‌جمهور اتریش و هیأت همراه با رهبر انقلاب، ۱۳۷۸/۶/۳۰.

۳۶. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید نیمه شعبان، ۱۳۸۱/۷/۳۰.
۳۷. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در جمع زائران حرم رضوی ۷، ۱۳۷۹/۱/۶.
۳۸. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم با رهبر انقلاب، ۱۳۷۵/۱۰/۶.
۳۹. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی و پدافند هوایی ارتش، ۱۴۰۰/۱۱/۱۹.
۴۰. دهخدا، علی‌اکبر، لغتنامه دهخدا، ج ۱۴، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۱.
۴۱. دویش، احمد بن عبدالرزاق، فتاوی الجنته الدائمه، ج ۲، ریاض: رئاسة ادارة البحوث العلمیة و الافتاء، بی تا.
۴۲. زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقیق: جمعی از محققان، ج ۳۴، تهران: دارالهدایة، بی تا.
۴۳. سیف جمالی، مهدی، «آینده اسلام در آمریکا»، فصلنامه قیاسات، ش ۱۳، ۱۳۸۷.
۴۴. صادقی تهرانی، محمد، الفرقان، ج ۶، تهران: فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۵.
۴۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، ج ۹، ۱۲ و ۱۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۳.
۴۶. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲ و ۴، تهران: ناصرخسرو، ۱۳۷۲.
۴۷. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، ج ۶، تهران: کتاب‌فروشی مرتضوی، ۱۳۷۵.
۴۸. طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، تهران: انتشارات اسلام، ج ۲، ۱۳۷۸.
۴۹. فراست‌خواه، مقصود، روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر «نظریه برپایه» (گراندد تنوری، GTM)، تهران: آگاه، ۱۳۹۵.
۵۰. فضل‌الله، محمدحسین، من وحی القرآن، ج ۶، بیروت: دارالملاک، ۱۴۱۹ق.
۵۱. فولر، گراهام، قبله عالم؛ ژئوپلتیک ایران، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۲.
۵۲. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ج ۱ و ۹، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ج ۱۱، ۱۳۸۳.
۵۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، تهران: اسلامیة، ۱۳۶۵.
۵۴. متقی، ابراهیم و پوستین‌چی، زهره، «زبان سیاسی مقاومت اسلامی در سیاست بین‌الملل»، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره نخست، ش ۱، ۱۳۹۰.
۵۵. متقی، ابراهیم، رویارویی غرب معاصر با جهان اسلام، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷.

۵۶. مصباح یزدی، محمدتقی، زلال نگاه: مباحثی در بصیرت سیاسی - اجتماعی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۳.
۵۷. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار شهید مطهری، سیری در سیره ائمه اطهار، ج ۱۸، تهران: صدرا، ۱۳۷۸.
۵۸. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، ج ۱، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ج ۹، ۱۳۸۶.
۵۹. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۶، ۷ و ۸، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
۶۰. منتظری، حسینعلی، دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدولة الاسلامیه، ج ۲، قم: نشر تفکر، ۱۴۰۹ ق.
۶۱. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، «مسئولیت کیفری بین المللی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ش ۱۵، ۱۳۷۳.

62. Archibugi Daniel and David Held, "Cosmopolitan Democracy: Paths and way" in: **Daniel Archibugi, Guido Montani**, European democracy and cosmopolitan democracy, Roma: Altiro Spinelli Publication, 2011.
63. Babbie, Earl, **The Practice of Social Research**. (11th edition) Belmont, CA: Thompson Wadsworth, 2007.
64. Dahl, Robert, **Can International Organization be Democratic? A Skeptical View**, in: Ian Shapiro and Casiano Hacker-Cord on Democracys Edges, London: Cambridge University Press, 1999.
65. Farzaneh, Mateo Mohammad. "Shi'i Ideology, Iranian Secular, Nationalism and the Iran-Iraq War (1980- 1988)", **Studies in Ethnicity and Nationalism**, 2007, Vol. 7, No. 1.
66. Held David, and Anthony McGrew, **Global Transformations: Politics, Economics and Culture**, Stanford University Press, 2002.
67. McGrew, Anthony, **Transnational Democracy: Theories and Prospects**, Cambridge: Polity Press, 2002.
68. Patomaki Heikki and Teivainen, Teivo, **A Possible World: Democratic Transformation of Global Institution**, London: Zed Book Publication, 2004.
69. Waltz, Kenneth. **Theory of International Politics**, New York: Random House, 1979.